

MÁTÉ DEZSŐ

ROMÁK A TUDOMÁNYBAN*

Az elismerés politikájának hiánya

Kritikai bevezető

Tanulmányom célja bemutatni, miként alakultak a romákról szóló „cigánykutatások”¹ paradigmaváltásai a 16. századtól napjainkig, valamint elemzés alá helyezni a hazai roma kutatói pozíció elismerésének hiányát. Tanulmányom fókuszában nem a nemzetközi elismerés hiányának kritikája áll, hanem sokkal inkább a hazai felismerés deficitje, a roma kutatók episztemikus intézményi jelenlétének megsértése, illetve eltörlése. Tény, hogy nem túltelített az ország roma tudományos fokozattal rendelkező kutatókkal, viszont az is igaz, hogy Magyarország nem képes – vagy nem is akar – teret és helyet adni a tudástermelésüknek, jelenlétüknek, elismerésüknek. Kétségeket eloszlatva, mára már meglehetne annak a szakmai, tudás- és létszám feltétele, hogy egy roma irányítású, roma kutatókat foglalkoztató hazai tudományos intézet működhessen, mindezek ellenére már maga a gondolat felvetése is vitákat, ellenvetéseket és pozíciók megszüntetését okozta.

Írásomban kritikai-elemzés alá helyezem a hazai és nemzetközi nem-roma tudományos „diskurzusok cigányokra” vonatkozó értékvalasztásokat, a „cigányokra” irányuló korábbi elméleti meghatározásokat, valamint a „cigányokat” vizsgáló kutatómódszertani megközelítéseket és konstrukciókat.

A „cigányokról” mindenkinek van gondolata, tapasztalata, és manapság már „cigányszakértői” tudása is, amely némely esetben már önmagában is problémás, gondoljunk csak példának okáért a „cigánygyerekek” iskolai létszámának dilemmákat okozó prezentálására; a „cigány kulturális szokások” előítéletes kisajátítására; vagy akár a „cigányok” vélt társadalmi életformájának gazdasági stratégiáira. Kritikám szerint egy befogadó társadalomban a fentebb említett kutatási irányoknak és projekteknek nem lenne jogosultsá-

* A tanulmány címe utal a 2015. február 3-án megrendezett „Romák a tudományban” konferenciára.

¹ A tanulmányban innentől kezdve a roma elnevezést használom, amely önidentitásozat tükrözi. A roma megnevezést ennek ellenére a szövegben kontextustól függően más elnevezésekkel is felcserélem, amelyeknek szemiotikai, narratív és szociálpszichológiai célzatai vannak.

ga, viszont mivel a „cigány” minden országban és korszakban „cigány” volt, a szó legpejoratívabb értelmében, a rasszizmus normalizált helyett kapott a „tudományos diskurzusokban” és a mindennapokban egyaránt.

Az elmúlt évtizedekben számtalan hazai és nemzetközi tréning, valamint programsorozat épült és valósult meg azzal a céllal, hogy irányt és megoldásokat mutasson a „cigányokkal” történő helyesnek vélt bánásmódra. Évszázadok óta megoldatlan dilemmának tűnik a roma emberek kollektív jelenléte, múltjuk, jelenük és merem feltételezni, hogy jövőjük is. Találkozunk velük a mindennapok során az utcán, a tömegközlekedésben, a hivatali ügyintézők között, viszont egyre inkább kétséges a láthatóságuk – és jelenlétük – a befogadó oktatási intézményekben, a nyilvános szabad médiában, a nonprofit vezetői pozíciókban, nem is beszélve a hazai tudományos életről. Mindez nem jelenti azt, hogy ne lennének olyan roma diákok, akik elit gimnáziumokban tanulnának, vagy multinacionális for/non-profit roma döntéshozók, esetleg nemzetközileg elismert roma tudományos kutatók.

Mindezeket kijelentve még mindig nem gondolom azt, hogy bevezető kritikám radikális lenne, hanem sokkal inkább a gondolataim motivációja azok az elhallgatott és ki nem tárgyalt rasszista és cigányellenes megélt tapasztalatok, amelyek a roma kutatókat érintették a tudományos szférában (leszűkítve) az elmúlt tíz évben. Kérdés, hogy kinek van bátorsága és pozíciója ezeket a terheket Atlaszként tartani a vállán, esetleg a nyilvánosság elé görgetni azokat. Jelenleg még mindig nem rendelkezünk saját, roma tudományos kutatóintézetekkel, éppen ezért még nem tartunk ott, hogy ezeket a megélt rasszista sérelmeket nyilvánosan és határozottan kitérjesszük.

A „cigánykérdés”

A 2000-es évek utáni hazai „cigányokra” irányuló kutatások egyik legfőbb kérdése, túl a „Ki a cigány” vitákon², hogy ki és milyen tudományos megközelítéseken keresztül beszélhet a romák társadalmi, gazdasági, politikai és történelmi helyzetéről.³

² HAVAS Gábor – KEMÉNY István – KERTESI Gábor: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren, *Kritika*, 1998/27, (3), 31–33. p.; KÁLLAI Ernő: Vannak-e cigányok, és ha nincsenek, akkor kik azok?, *REGIO*, 2014/22, (2), 114–146. p.; LADÁNYI János – SZELÉNYI Iván: Ki a cigány?, *Kritika*, 1997/26, (3), 3–6. p.; UŐK.: Az etnikai besorolás objektivitásáról, *Kritika*, 1998/3, 33–35. p.; UŐK.: Van-e értelme az underclass kategória használatának?, *Beszélő*, 2001/11, 94–98, p.; SZABARI Vera: A módszertani individualizmus mint a keményi megismerés sajátos formája. A cigánykutatás margójára, *Replika*, 2017/4, 31–43. p.; SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*, Panoráma Kiadó, Budapest, 1999, 205. p.

³ BOGDÁN Mária – DUNAJEVA, Jekatyerina – JUNGHAUS Tímea – KÓCZÉ Angéla – ROSTAS, Iulius – RÖVID Márton – RYDER, Andrew – SZILVÁSI, Marek – TABA, Marius: Nothing About

Azt látni, hogy nem csupán a „ki beszélhet kiről”⁴ módszertani kérdés és kontextualizálás került a kutatói „narratívába” versus „diskurzusba”, hanem az is, hogy a kutató mikor lépi át a vizsgált csoport etikai határvonalát, és mely pontokon okozhat a „kutatás tárgyai” számára episztemikus sérüléseket.⁵

Dilemmaként merül fel az is, hogy a kritikai válaszokban vajon sértőnek található-e, ha a kutatások fókuszában álló „cigányok” szembesítik rasszizmusukkal a „gádzsó”, nem-roma kutatókat, amiért roma identitásukat, társadalomtörténeti narratívájukat, etnikai, etnográfiai, antropológiai és biológiai osztályozásokban és konnotációkban tanulmányozták, tanulmányozzák? Szintén vitás módszertani pont ugyancsak a tudományos „diskurzus” és a „narratíva” megközelítése. Diskurzus alatt a nem-roma tudományos beszédek, míg narratívaként a romák tudományos, egyben kritikai reflexiói értelmezhetők. Azt látni, hogy a romakutatások centrumába került a „mi” és az „ők” versus a „rólunk” és „róluk” ütközése, amely fundamentuma reflektál számos, korábbi hazai kontextusban fel (és máig be nem) ismert orientalista, távolságtartó és a felettesenű nem-roma viszonyulásokhoz. Kritikám szerint módszertani paradigmaváltás és újraértelmezés szükséges, amely nem csupán progresszív eredményeket adhat, hanem szintén segítheti a korábbi kutatómódszertanok napjaink valóságához történő közelítését is.

A 2000-es évekig a „cigányokra” irányuló tudományos és társadalmi nyilvánosság eredményei, főként a nem-romák „cigány” identitás meghatározásaiból és leírataiból termelődtek ki. A 2010-es évektől került a szélesebb nyilvánosság horizontjába a kritikai roma tanulmányok,⁶ egy olyan tudományos irányzat, amely válaszokat keres, közvetít és ad a romák tudományos tudástermelésén és önnarratíváján keresztül.⁷ Mindezek tükrében úgy tűnhet, mintha a nem-roma „cigányokról” szóló diskurzusok és a roma tudományos tudástermelések szemben állnának egymással, viszont ez közel sincs így. Különbségeknek tekinthetők azonban a kutatómódszertani kiindulópontok és alapfeltételek.

A klasszikus értelemben vett tudományos kutatómódszertan preferálja az objektív(nek vélt) kvalitatív interjúkat, kvantitatív kérdőíves adatfelvétele-

Us Without Us?, *Roma Rights*, 2015/2, 3–7. p.

⁴ HOOKS, Bell: *Talking Back: Thinking Feminist, Thinking Black*, South End Press, Boston, USA, 1989, 186. p.

⁵ BURNS, Vicki – CLARK, Colin – MATTHEW, Dee: Power, privilege and justice: intersectionality as human rights?, *The International Journal of Human Rights*, 2018/22, 108–126. p.

⁶ Critical Romani Studies – CRS

⁷ BOGDÁN Mária – DUNAJEVA, Jekatyerina – JUNGHAUS Tímea – KÓCZÉ Angéla – ROSTAS, Iulius – RÖVID Márton – SZILVÁSI, Marek: Introducing the New Journal Critical Romani Studies, *Critical Romani Studies*, 2018/1 (1), 2–7. p.

ket, felméréseket, elemzéseket, valamint ezek kevert technikáit. Mindezekkel együtt a roma kutatók kiegészít(het)ik kutatómódszertanukat és tudástermelésüket a komplex megélt társadalmi ismeretekkel, amelyen keresztül a közösségi valóságaikat emel(het)ik be a tudományos narratívába. Ilyen metódus lehet például az emlékezetpolitika, a tudományos narratíva, vagy a kritikai gondolkodás interdiszciplináris időbeli és térbeli visszacsatolása, pozicionálása és reflektálása a vizsgált társadalmi kérdés elemzése során. Ezek a tudományos módszertani megközelítések jelenleg a korábbi externális és gyakran privilegizált pozíciók okán még nem érték el az elismerés politikájának a szélesebb körű szintjét, amelynek alapkövetkezménye, hogy a roma tudományos eredmények a nyilvános, valamint az akadémiai köztudatban „NGO⁸ Science”-ként, vagyis aktivista tudományként interpretálódnak.⁹ Kritikám szerint a társadalmi valóságoknak több olvasata van, amelyek komplexitása összességében jelenti a tudományos objektivitást, vagyis az eltérő olvasatok kiegészítik egymást, sőt egyik nem létezhet a másik nélkül. Mindezt mérlegelve elmondható, hogy a többirányú kérdések, elemzések, reflexiók és megállapítások eredményezhetnek előremutató társadalmi változásokat. Lényeges társadalomtudományi elmozdulás lenne, amennyiben a roma tanulmányokban helyet és elfogadott értelemezést kaphatnának a különböző posztkolonialista, gender és queer elméletek, az interszekcionalitás, a kritikai kultúra és gondolkodás tanulmányok koncepciója.¹⁰ Következtetésképpen elmondható, hogy a kritikai roma tanulmányok egy modern formája a pluralizmusnak, amely szerint megengedhető az a társadalmi értelmezés és elemzés, ahol a különböző értékek, érdekek, szemléletek, identitások és ideológiák együtt létezhetnek. Matache munkájában összegzi, hogy a romakutatások során alapvetően fontos lenne a hooksi erőviszonyokat konstans megfontolás alá helyezni. Meglátása szerint a társadalmi viszonyok identitást formáló erejéről elengedhetetlen lenne az a társadalmi vita, amely a roma és nem-roma kutatók számára egy kollektívebb objektivitást és ismeretet nyújthatna.¹¹

⁸ Non-Governmental Organization, magyarul nem kormányzati szervezet, vagy civil-szervezet.

⁹ Iulius Rostas, Margareta Matache, Ethel Brooks és Colin Clark 2019-es Romani Identities and Antigypsyism - CEU Summer University-n leadott kurzusaik alapján. 2019. július 1-12., Budapest. STEWART, Michael: Nothing About Us Without Us, or the Dangers of a Closed-Society Research Paradigm, *Romani Studies*, 2017/27 (2), 125-146. p.

¹⁰ KÓCZÉ Angéla: *Missing Intersectionality: Race/Ethnicity, Gender, and Class in Current Research and Policies on Romani Women in Europe*, CEU University Press, Budapest, 2009, 76. p.; ROSTAS, Iulius: *A Task for Sisyphus: Why Europe's Roma Policies Fail*, CEU Press, Budapest, 2019, 300. p.

¹¹ MATACHE, Margareta: Preface, In: KÓCZÉ Angela et al. (eds.): *The Romani Women's Movement: Struggles and Debates in Central and Eastern Europe*, Routledge Taylor & Francis Group, London, 2018, 16-20. p.

Általános kijelentés, viszont tény, hogy az egyik legvitatottabb kérdés a romakutatásokban a vizsgált népcsoport helyes megnevezése és beazonosítása. A legelső romákról szóló nemzetközi tudományos írás Grellmann 1783-as „Dissertation on the Gipsies” munkája, amelyben a romákat „cigányokként” helyezte értekezésének központjába. Grellmann írásában párosította a csoportot a napjainkban is ismert legáltalánosabb negatív társadalmi konnotációkkal, szerepvállalásokkal és identitásokkal.¹² A 18. század végére a grellmanni iskola normalizálta a „tudományos diskurzusokban”, valamint a nyilvánosságban a „cigány” megnevezést és kategorizációt a romák önmegnevezésével szemben. A „cigány” népelnevezés nem a romák önidentitására reflektál, hanem a nem-romák országtól független „cigány” beazonosítására. A „cigány” kifejezés használata a nem-roma személyektől a legkülönbözőbb beszédekben, legyen az tudományos vagy hétköznapi, kizárólagos formája a különböző társadalmi, gazdasági, politikai és történelmi elnyomásoknak, valamint differenciálásnak. Az ezzel ellentétes álláspont szerint, a roma elnevezés viszont egyrészt kirekesztő, másrészt elitista a magukat „cigányoknak” nevezőkkel szemben. Ez az állítás abban az esetben lehetne helytálló, ha a roma emberek történelmük során nem mentek volna keresztül több kényszerített nyelvi, társadalmi asszimiláción és vélt integrációs politikán. A fenti gondolatokat figyelembe véve szintén érdemes mérlegelni, hogy a romani nyelvben megtalálható rom, roma, romnyi, romale szavak reflektálnak a roma emberek ön és kollektív elnevezésére. Következtetesként elmondható, hogy a romák önelnevezése kikopott, átértelmeződött és felülíródott a nem-roma „diskurzusokon” keresztül, vagyis a romák önidentitása – önmegnevezése – ennek okán vált „cigánnyá.” Szintén az önidentitás csorbítására referál Kovács András „Tükör a tükörben” kritikai elmélete is, miszerint a kisebbségben lévő személyek, csoportok a megfelelési és asszimilációs magatartások érdekében olyan módon kezdenek el viselkedni, ahogyan azt gondolják, hogy viselkedniük kellene a többségi társadalomban.¹³ Csepeli-Örkény-Székelyi megfogalmazásában, úgy kezd el a kisebbségben élő ember beszélni, viselkedni és élni, ahogyan azt a többségi társadalom attitűd mintázatai, kulturális kódjai és nyelvi jelenségei alapján helyesnek gondolja.¹⁴

¹² GRELLMANN, Heinrich Moritz Gottlieb: *Dissertation on the Gipsies / Historischer Versuch über die Zigeuner*, Fordította: Rapar, Matthew (1807), *Dissertation on the Gipsies: being an historical enquiry, concerning the manner of life, family economy, customs and conditions of these people in Europe, and their origin*, London, 1787, 296. p. <<https://archive.org/details/dissertationongi00grel/mode/2up>> (letöltve: 2022. 05. 31.).

¹³ KOVÁCS András: *A Másik szeme. Zsidók és antiszemiták a háború utáni Magyarországon*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2008, 318. p.

¹⁴ CSEPELI György – ÖRKÉNY Antal – SZÉKELYI Mária: „Hogyan lesz egy ember cigány”, *Kritika*, 1999/28 (3), 30–32. p.

Ergo a gyakori erőszakos nem-roma vélt felsőbbrendűség megfosztotta a roma embereket a nyelvhasználatuktól, kultúraápolásuktól, identitásvédelmüktől, önmegnevezésüktől és intézményesülésüktől.

Episztemológia és paradigmaváltás a roma kutatásokban

A romakutatás az elmúlt évszázadokban jelentős paradigmaváltásokon keresztül formálódott. A már említett „ki a cigány” episztemológia koncepciók, viták és megközelítések különböző ideológiai iskolákon keresztül változtak, és napjainkban is folyamatosan módosulnak. Amennyiben a 16–21. századi romákat és „cigányokat” kontextualizáló általánosan elfogadott kutatási irányzatait vizsgáljuk, akkor az alábbiakról beszélhetünk:

- A. Ciganológia – Gypsiology;
- B. Cigánytan – Gypsylorism;
- C. Cigány Tanulmányok – Gypsy Studies;
- D. Elfogult, előítéletes vagy rasszista tanulmányok a romákról – Biased or Scientific Racist Studies on Roma;
- E. Romológia – Romology;
- F. Roma Tanulmányok – Romani Studies;
- G. Kritikai Roma Tanulmányok – Critical Romani Studies.

Az 1600-as évek Ciganológia (Gypsiology) megközelítésből a romák „a legrosszabb fajtájú vándorlók... eltorzultak a barna bőrűségük miatt, napégettek, szennyesek – erkölcstelenek – az öltözködésükben, és illetlenek a szokásaikban.”¹⁵ Grellmann 1783-as meglátása szerint a romák „a semmittevők, csalók és a tolvajok faja.”¹⁶

Hoyland munkájában elemzi, miként különböztethetők meg Európában a civilizált felsőbbrendű nemzetek, valamint „egy különös faj, a cigányok.”¹⁷

¹⁵ „The worst kind of wanderers and impostors ... disfigured by their swarthinness; sunburnt, filthy in their clothing, and indecent in all their costumes” – Spellman a korai 1600-as években. Spellmant idézte SMITH, George: *Gipsy Life: being an account of our Gipsies and their children. With Suggestions for Their Improvement*, <<https://www.gutenberg.org/files/28548-h/28548-h.htm#page91>> (letöltve: 2022. 05. 31.). Smith-t idézte MATACHE, Margareta: *Word, Image and Thought: Creating the Romani Other*, Harvard University Roma Program François-Xavier Bagnoud Center for Health and Human Rights, 2016, <https://fxb.harvard.edu/2016/10/05/word-image-and-thought-creating-the-romani-other/#_ftn7> (letöltve: 2022. 05. 31.).

¹⁶ „A race of idlers, cheats and thieves” – GRELLMANN: *i.m.*

¹⁷ „The civilized and superior nations of Europe, and the gypsy or a peculiar race.” – HOYLAND, John: *A Historical Survey of the Customs, Habits, and Present State of the Gypsies*, Hargrove, Gawthorp & Cobb, Herald Office, York, 1816, 273. p. <<https://archive.org/details/ahistoricalsurv00hoylgoog/page/n6/mode/2up>> (letöltve: 2022. 05. 31.).

A 17. század Ciganológia tanulmányaival egy időben jelent meg a Cigánytan (Gypsyiorism) irányzata. Okely alapján a Gypsyiorism iskolája tükrözi a leíró etnográfiai és antropológiai megközelítések módszertanát, amely az „idegen”¹⁸ identitások vizsgálatain alapszik.¹⁹ Ken Lee értelmezésében a Gypsyiorism eszencialista megközelítéséből a „cigányok” Európa kulturálisan egzotikus és orientális kívülállói.²⁰ A 19. században ismertté vált Cigány Tanulmányok (Gypsy Studies) követte a korábbi évek romákról írt munkák hullámát. Peyster tanulmányában a következő aggodalmait tárgyalja: „de manapság eléggé köztudottá vált, hogy ezek a cigányok, semmi többek, mint rossz jellemű csapatok gyülekezete, akik nem hajlandók a munkára, viszont a semmittevést választják hivatásuknak, lopnak, paráznak, torkosak, részegesek, szerencsejátékosnak és hasonlóak.”²¹ A *New Review Political and Philosophical and Literary* 1863-as második számában a romákat egy különálló, vallástalan, felelőtlen és erkölcstelen fajnak tekintik, akik évszázadok óta a felsőbbrendűek között éltek.²²

A roma tanulmányok következő nagyobb episztémológiai időszaka a 19. század végétől a 20. század közepéig értelmezhető, amely az „Elfogult, előítéletes vagy rasszista tanulmányok a romákról” („Biased Scientific Racist Studies on Roma”) elnevezéssel vált ismertté. 1899-ben Alfred Dillman Münchenben megalapította a „Cigány Információs Szolgálatot”, amely a „cigányok további kellemetlenségének²³ megakadályozása érdekében” jött létre.²⁴

A 20. század első felében erősödtek meg a „cigányok genetikai kriminalitását” fókuszba helyező kutatások. A Liebich és Lombroso kutatás szerint, a bűnözés a romák jellemvonás-öröksége, szavaikkal: „alacsonyabb rendű tolvajok és csalók, akiknek a moralitása megváltoztathatatlan.”²⁵ Robert Ritter

¹⁸ SAID, Edward W.: *Orientalism*, Routledge & Kegan Paul Ltd, 1979, 432. p., The Other – Edward W. Said (1978) *Orientalism* munkáját alapul véve.

¹⁹ OKELY, Judith: *The Traveller-Gypsies*, Cambridge University Press, 1983, 254. p.

²⁰ LEE, Ken: *Orientalism and Gypsyiorism*, *Social Analysis*, 2000/44 (2), 129–156. p.

²¹ „but now-a-days it is only too well know that theses gipsies are nothing else than a congregated troop of bad characters, who have no willingness to work but choose to make a profession of idleness, stealing, fornication, gluttony, drunkenness, gambling and the like...” – Peystert idézte MATAACHE: *Word, Image and Thought...*

²² [N. A.]: *The Gypsies*, *New Review Political and Philosophical and Literary*, Oxford University, 1863/2, 523–537. p. et al. „a distinct race, without religion and, perhaps without morals also, who have for centuries lived among superior...”, <https://books.google.de/books?id=PjgFAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false> (letöltve: 2022. 05. 31.).

²³ Nuisance.

²⁴ Gypsy Information Service – Munich, 1899. KENRICK, Donald – PUXON, Grattan: *Gypsies under the Swastika*, University of Hertfordshire, 2009, 11–26. p.

²⁵ Liebichet és Lombrosot idézi Peter Widmann: „an unchangeable people of morality inferior thieves and frauds”. WIDMANN, Peter: *The campaign against the restless: criminal biology and the stigmatization of the Gypsies, 1890–1960*, In: STAUBER, Roni – VAGO,

1939-ben, a fenti meglátásoknál lényegesen radikálisabban lép fel a „cigánykérdésben”. Nyilvános dilemma alá helyezi „hogyan lehetne elérni, azt, hogy ezek a vándorcigányok eltűnjenek?” Okfejtésében hangsúlyozza továbbá, hogy: „nincsen értelme a primitív nomádokat letelepíteni, valamint, hogy a gyerekeik iskolába menjenek.”²⁶ A 20. század második felében a kutatások fókusza áttevődött a kulturális, lingvisztikai és szemantikai kérdésekre, amelyek leginkább a Romológia tanulmányok (Romology) terminusa alatt kaptak tartalmat. Sutherland romológiai szemlélete szerint, a romák gazdag képzelettel, velük született ötletességgel rendelkeznek, ami leginkább a lopás művészetében teljeseedik ki. Érvelését azzal a meglátásával támasztja alá, miszerint a lopás cselekedete egy kulturális és gazdasági – megélhetési – habitus a „cigányok” és a nem-romák között, amely generálja és egyben szükségszerűen fenntartja a csoportok közötti társadalmi távolságtartásokat is.²⁷ Fonseca 1996-os írásában szintén kifejti, hogy a hazugság, valamint a megtévesztés a „cigányok” kulturális és szellemi java. Elemzésében taglalja, hogy a „cigányok” többet hazudnak, mint a nem-roma emberek, viszont nem egymásnak hazudnak, hanem a „gádzsóknak”.²⁸ Cretan és Turnock munkájukban megfogalmazzák, hogy a romákra irányuló sztereotipikus (aránytalan és széthúzó) percepciók eredményezhetik a bűnözés mértékét, amely gazdasági és társadalmi fennmaradásuk esetében indokolt lehet.²⁹

Ezzel szemben Marsh és Strand 2006-os munkájukban megfogalmazzák, hogy a romákról újratermelő „mítoszok” a társadalmi jelenükben is jogfosztottakká alakítják őket, ez pedig kihat az alulképzettségükre, gazdasági marginalizációjukra, társadalmi kirekesztettségükre, valamint a kulturális megbecsülésük hiányára.³⁰ A Romológiával párhuzamosan egy időben jelent

Raphael (eds.): *The Roma: A Minority In Europe. Historical, Political and Social Perspectives*, CEU Press, Budapest, 2007, 19–29. p.

²⁶ FRASER, Angus: *The Gypsies*, Blackwell, Oxford, UK and Cambridge, USA, 1992, 260. p. Ritter idézi Fraser. Ritter 1940, Progress report in *The Gypsies*. RITTER, Robert: Die Bestandsaufnahme der Zigeuner und Zigeunermischlinge in Deutschland, *Der öffentliche Gesundheitsdienst*, 1941/6 (21), 477–489. p.; Uó.: Primitivität und Kriminalität, *Monatsschrift für Kriminalbiologie und Strafrechtsreform*, 1940/31(9), 197–210. p. Sridhar idézi Rittert (1939) „what is the way to cause this traveling people to disappear?” és „There is no point in making primitive nomads settle and their children go to the school.” SRIDHAR, C. R.: *Historical Amnesia. The Romani Holocaust, Economic and Political Weekly*, 2006/41(33), 3569–3571. p.

²⁷ „imaginative schemes than stealing”. SUTHERLAND, Anne: *Gypsies: The Hidden Americans*, The Free Press, New York, 1975, 330. p.

²⁸ FONSECA, Isabel: *Bury Me Standing: The Gypsies and Their Journey*, Vintage, 1996, 352. p. Magyarul Uó.: *Állva temessetek el! – A cigányok útja*, Európa Kiadó, Budapest, 2010.

²⁹ CRETAN, Remus – TURNOCK, David: *Romania’s Roma population: from marginality to social integration*, *Scottish Geographical Journal*, 2008/124 (4), 274–299. p.

³⁰ MARSH, Adrian – STRAND, Elin: *Gypsies and the Problem of Identities: Contextual, Constructed and Contested*, Swedish Research Institute, I. B. Tauris, Istanbul – London, 2006, 97–104. p.

meg a Roma Tanulmányok (Romani Studies) irányzata, amely határozottabban, viszont „puha” válaszokkal reflektál a korábbi állításokra és tanulmányokra. Marin T. Elena munkája szerint feltételezni lehet, hogy a romák antiszociális viselkedése csupán a „gádzsóktól” ered, vagyis következtetésképpen kijelenti, hogy ezen logika alapján etnikai háttértől függően bárki „cigánnyá” válhat.³¹ Djuve, Friberg, Tyldum, Zhang megfogalmazásában az érzékelt roma identitás több, kívülről beágyazott kulturális gyakorlatok összessége, amely számos esetben képes védelmet adni a különböző társadalmi szegénynek és megaláztatások ellen.³² Matras kutatása szerint megdőlni látszik az a többségi előítélet, miszerint a roma családok ne támogatnák megfelelő mértékben gyermekeik oktatási terveit.³³

A kritikai roma tanulmányok (Critical Romani Studies) egy olyan tudományos módszertant és koncepciót kínál, amely kritikusan egyben reflektíven képes vizsgálni a romák társadalmi valóságát interdiszciplináris önnarratíván és tudástermelésén keresztül.³⁴ Rostas munkájában rávilágít, hogy a modernkori roma tanulmányok fő célja kellene hogy legyen, egyrészt a korábbi történelmi és individuális identitások nézeteinek és álláspontjainak újraértelmezése, másrészt a romákról alkotott vélekedések és tévhitek megkérdőjelezése. Munkájában szintén érdeminek tartja az osztálytársadalmat körülvevő rendszer kritikai vizsgálatát, valamint az alapvető emberi jogi igazságoknak az aktuális mérlegelését.³⁵

Ezzel szemben Marushiakova és Popov úgy látják, hogy a kritikai roma tanulmányok (megfogalmazásukban: NGO Science) kutatóinak az egyetlen képzettségük a roma eredetük.³⁶ Az elméleti irányzat alappilléreit tekintve meghatározó volt a 2011-es év, ekkor egy romákból és támogató szövetségeikből álló tudományos munkacsoport elkezdte újraértelmezni a korábbi „ci-

³¹ MARIN, Timeea Elena: „We are Gypsies, not Roma!” Ethnic Identity Constructions and Ethnic Stereotypes – an example from a Gypsy Community in Central Romania, *ISPMN Working Studise*, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2010/36, 1–24. p.

³² DJUVE, Anne Britt – FRIBERG, Jon Horgen – TYLDUM, Guri – ZHANG, Huafeng: *When poverty meets affluence Migrants from Romania on the streets of the Scandinavian capitals*, Other Fafo – publications, Rockwool Foundation, 2015, 164. p., <<https://www.faf.no/images/pub/2015/954-innmat-trykk.pdf>> (letöltve: 2022. 05. 31.).

³³ MATRAS, Yaron: *The Romani Gypsies*, Harvard University Press, 2015, 336. p.

³⁴ BOGDAN, M. – DUNAJEVA, J. – JUNGHAUS, T. – KÓCZÉ, A. – ROSTAS, I. – RÖVID, M. – SZILVASI, M.: Introducing the New Journal Critical Romani Studies, *Critical Romani Studies*, 1(1), 2018, <<https://doi.org/10.29098/crs.v1i1.19>> (letöltve: 2022. 05. 31.).

³⁵ ROSTAS: A Task for Sisyphus..., 300. p.

³⁶ „NGO Science... cases where the only qualification of the authors of this directions in their Roma origin” MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Vesseli: Between Exoticization and Marginalization. Current Problems of Gypsy Studies, *Behemoth a Journal on Civilisation*, 2011/4 (1), 86–105. p.

gányokra” irányuló kutatások eredményeit.³⁷ Munkájuk számos nemzetközi szinten is elismert meghatározó eredményének egyike az első nemzetközi Critical Romani Studies konferencia, amelynek paneljai olyan romákat érintő társadalmi, gazdasági, történelmi és politikai kérdéseket tárgyaltak, amelyek addig korábban hazai szinten nyilvánosan nem jelentek meg a tudomány palettáján.

Többek között a Kritikai Roma Tanulmányok alapjain felismerést kapott – az elismerés még várat magára – a Critical Whiteness³⁸, LMBTIQ³⁹ és gender⁴⁰, valamint a tudástermelés és reprezentáció kérdései⁴¹. A konferencián elhangzott előadások legfőbb kutatási eredményeit az Európai Roma Jogok Központjának folyóiratában publikálták.⁴² Folytatásként a kezdeti elvek alapján 2018-ben megjelent a *Critical Romani Studies Journal* első száma a Közép-európai Egyetemen.⁴³

Az alárendelt válasza – A szub-objektív „szenvédéskurzus”

A vélt, érzett, látott, tapasztalt cigányellenes – etnikai – kategorizáló társadalmi kontextust félretéve, empirikus narratívámat megalapozza a kritikai és egyben leíró, akadémikusok által elnevezett szub-objektív „szenvédéskurzus”. Alapvető kérdés, hogy kell-e a roma embereknek reflektálni a nem-romáknak arra a kérdésre, hogy mit kellene tenniük a rasszizmusuk enyhítése érdekében. Hipokrita egyben utópisztikus lenne azt állítani, hogy a másik kölcsönös kategorizálásának, felénk irányuló előítéletek teljes lebontása lehetséges tréningekkel, munkacsoportokkal, olvasószemináriumokkal vagy bármiféle workshoppal. A másik fél identitásának a tudatalatti besorolása

³⁷ Az akkori kezdeményezés olyan személyeket foglalt magába, mint például: Bogdán Mária, Kóczé Angéla, Junghaus Tímea, Iulius Rostas, Marius Taba, Jekatyerina Dunajeva, Rövid Márton, Marek Szilvasi és Andrew Ryder.

³⁸ Kritikai fehérség kutatások VAJDA, Violeta: Towards Critical Whiteness in Romani Studies, *Roma Rights*, 2015/2, 47–56. p.

³⁹ Leszbikus, Meleg, Biszexuális, Transznemű, Intersex, Queer emberek, KURTIC, Vera: *Roma Lesbian Existence. Džuvljarka*, European Roma Rights Centre, 2013, 103. p.

⁴⁰ JOVANOVIC, Jelena – DARÓCZI Anna Csilla: Still Missing Intersectionality: The relevance of feminist methodologies in the struggle for the rights of Roma, *Roma Rights*, 2015/ 2, 79–83. p.; KÓCZÉ, Angéla: Speaking from the Margins, *Roma Rights*, 2015/2, 83–86. p.

⁴¹ BOGDÁN et al: Nothing About...

⁴² Nothing About Us Without Us? Roma Participation in Policy Making and Knowledge Production, *Roma Rights Journal of the European Roma Rights Centre*, 2015/2, <<http://www.errc.org/roma-rights-journal/roma-rights-2-2015-nothing-about-us-without-us-roma-participation-in-policy-making-and-knowledge-production>> (letöltve: 2022. 05. 31).

⁴³ ROSTAS, Iulius – RÖVID Márton: Foreword, *Critical Romani Studies*, 2018/1, (2), 4–5. p.

állandó, még akkor is, ha pozitív a társadalmi kapcsolat. Mindkét fél tudja a másikról, hogy az identitása eltérő a sajátjától, legyen az roma, LMBTQ, nem-roma, nem-bináris, transznemű, nő vagy férfi. Már az alapvető tudatban is besoroljuk a személyt, amelynek okán lehetetlen a nullára redukálni az előítéleteket, a rasszizmus alapját.

Spivak felteszi a kérdést, hogy beszélhet-e a szubaltern, vagyis érdemben és nyilvánosan hangot adhat-e az alárendelt az őt ért rasszizmusnak, kirekesztésnek és társadalmi elnyomásoknak?⁴⁴ DiAngelo munkájának fókuszában az a kérdés áll, hogy miért nehéz a „fehér embereknek” a rasszizmusról beszélni? Kritikájában megfogalmazza egyrészt, hogy alapjában a „fehér rassz” képmutató, mivel a rasszizmus kérdése évszázadok óta állandó jelensége a társadalmaknak, mégis érdekük fenntartani és folyamatosan újragenerálni a rasszizmus struktúráit, másrészt tudattalanul és ösztönösen is tart mindattól, ami „fehér pozíciójától” eltérő. Amennyiben a spivaki értelemben vett alárendelt szembesíti a domináns egyént a privilegizált – és ha nem is tudatos, de – kirekesztő pozíciójával, válaszként elutasító magatartás kíséretével, szembesíti a szubalternt a lealacsonyított, kirekesztett és rasszizált társadalmi helyzetével. DiAngelo kritikájában szintén megfogalmazza, hogy tudatos habitussal és fókusszal a „fehér rassz” enyhítheti felsőbbrendű pozícióját – befogadóbb lehet –, viszont akkor annak következménye, hogy elveszítheti az addigi komfortos hatalmi, az idegennel szembeni összehasonlító egyben felsőbbrendű helyzetét. Érdemi megfontolás alá helyezi azt a már általánosnak tűnő dilemmát is, hogy a „fehér embereknek” mit kellene tenniük, és milyen kérdéseket szükséges feltenniük maguk irányába rasszizmusuk felismerése érdekében.

Erős kritikájában megfogalmazza, hogy a „fehér emberek” idegen elfogadása képmutató, – amely egyenlő a rasszizmussal – amelyet az érdektelenséggel átszőtt kedvességbe burkolnak, majd vetítik azt a nyilvánosság felé az elfogadás és társadalmi felelősségvállalás címkéje alatt. DiAngelo azt is állítja, hogy az efféle hipokrita magatartás alapja a nárcisztikus egocentrizmus, amely a saját rasszista elveknek a „szőnyeg alá” rejtését is jelenti, öndicsérettel egybekötve.

Meglátása szerint a „fehér rassz” megoldást vár az alárendelttől annak elenére, hogy ők sohasem pozícionálhatják magukat abba a társadalmi helyzetbe, amelyet tárgyalnak, kritizálnak vagy elleneznek. Javaslatként kiemeli, hogy amennyiben a „fehér rassz” mégis felteszi önmagának a kérdést, hogy mit tehet a rasszizmus ellen, akkor inkább azokban az okokban keressék a

⁴⁴ SPIVAK, Gayatri Chakravorty: Can the Subaltern Speak?, In: NELSON, Cary – GROSSBERG, Lawrence (eds.): *Marxism and the Interpretation of Culture*, Basingstoke, Macmillan, 1988, 271–313. p.

válaszokat, amelyeket ők generálnak és egyben fenntartanak, mintsem az okozatokban.⁴⁵

A saidi értelemben vett kolonialista értelmezést alapul véve elmondható, hogy a hatalom kontrollálja a hatalom alattiak tudását, tudástermelését, tudásátadását, világnézetüket, valamint ideológiájukat.⁴⁶ Kóczé munkájában szintén tárgyalja, hogy a romák európai kolonializmusa egy olyan kitérő nélküli társadalmi jelenség, amely a nem-romák stratégiája annak érdekében, hogy fenntartsák hatalmi, politikai és gazdasági fölényüket. Amennyiben a posztkoloniális elméletek felett hazai viszonylatban „szemet hunyunk”, abban az esetben juthatunk el az általános nem-roma tudományos és politikai „cigánykérdéshez”, vagyis a szegénység, lakhatás és szegregáció általános etnicizált jelenségéhez.⁴⁷ Fraser a tárgyalt társadalmi jelenség okát a kulturális és gazdasági javak egyenlőtlen elosztásában látja. Az elismerés és elosztás duális elméletében kiemeli, hogy a társadalmi igazságosság és haladás kulcsa az elismerés-politikában keresendő. Kritikájában hangsúlyozza a kizsákmányolás jelenségét, amely egyrészt lehet gazdasági, másrészt kulturális. Gazdasági kizsákmányolás alatt értendő a személyek fizikai erejének és kapacitásának önérdékű és igazságtalan marginalizálása, mint például az anyagi javak korlátozása, megtagadása és kiszorítása. A gazdasági kizsákmányolás egy másik formája lehet a depriváció kialakítása és fenntartása.

A társadalmi igazságtalanság alap manifesztációiként értelmezhető többek között a kulturális, intézményi, tudástermelési és identitáspolitikai kizsákmányolás, melynek alapja az elismeréstől és felismeréstől történő megfosztás, vagyis olyan szimbolikus igazságtalanság, amely korlátozza, megtagadja a saját reprezentációt és annak nyilvános láthatóságát. Reprezentációról és megélt valóságokról kizárólag az érintett csoport tagja, míg prezentációról a támogató szövetséges beszélhet(ne). Ennek alapvető oka, hogy a támogató szövetséges, soha nem élhette meg az elnyomott identitáspolitika kirekesztő és korlátozó vonásait. Fraser munkájában éles határvonalat húz az elismerés politikája és az identitáspolitika közé.

Meglátása szerint az identitáspolitika korlátozhatja az elismeréspolitikát, vagyis esetünkben nem feltétlenül célravezető, hogy a roma emberek identitáspolitikája kizárólag roma elismeréspolitika kellene hogy legyen. Mindez persze csak addig igaz, amíg a nem-roma fundamentális privilégiumokkal rendelkező szövetségesek a saját pozicionálásuk érdekében nem okoznak

⁴⁵ DIANGELO, Robin: *White Fragility, Why It's So Hard for White People to Talk About Racism*, Beacon Press, USA, 2018, 192. p.

⁴⁶ SAID: *i.m.*, 432. p.

⁴⁷ KÓCZÉ, Angéla: A romák rasszizálása és rasszista elnyomása, *Új Egyenlőség*, 2021. június 6., <<https://ujegyenloseg.hu/a-romak-rasszizalasa-es-rasszista-elnyomasa/>> (letöltve: 2022. 05. 31.).

episztemikus identitáspolitikai elnyomásokat, sértéseket és sérüléseket. Fraser kritikája szerint az interszekcionális identitás komplexitása, túlmutat a csoportidentitások egyszerű keretezésén, mivel az identitáspolitikai tárgyalja a marginalizált csoportokkal szembeni elosztási igazságtalanságok okait. Meglátása szerint az identitáspolitikai homogenizál és elfedi a csoporton belüli hatalmi viszonyrendszereket, kirekesztéseket és elnyomásokat.⁴⁸

A társadalomtudományokban vitatott a romakutatások során a roma emberek tudományos objektivitása és hitelessége. A kétezres évek előtt csekély volt azoknak a tudományos munkáknak a száma, amelyeket romák végeztek romákról az osztálytársadalom számára. Magától értetődően felmerül a dilemma, hogy miben különbözhet a roma versus nem-roma kutatói pozíció. Nem kétséges, hogy mind a roma, mind pedig a nem-roma kutatók munkájának van hozzáadott osztálytársadalmi, kollektív értékük, amelyet társadalmi felelősségvállalásnak is nevezhetünk. Ez a típusú felelősségvállalás azonban abban különbözik, hogy a roma kutató gyakran önazonos a vizsgált társadalmi problémával. Ez a duplikált státusz egybeolvad az objektív kutatói pozícióval, valamint azokkal a hatásokkal, érzésekkel, emlékekkel, tapasztalásokkal és meglátásokkal, amelyekben egykor a kutató, mint a vizsgálat tárgya foglalt helyet.

Gyakorlatilag a roma kutatók entitása az adott társadalmi és gazdasági térben, valamint időben mobilitásuk következményeként átalakul. A kutatóból kutatóvá, a vizsgálat tárgyából a roma emberek előtt segítőt, a kutató, intézményesült „cigányból” pedig középosztálybeli „kifehéredett”, „szenvédéskurzust” tárgyaló cigányromává válik.

Nem lenne teljes a narratíva abban az esetben, amennyiben nem tenném szóvá a tudományos életben jelen lévő, romákra irányuló, intézményi rasszizmust és szexizmust. Tisztában vagyok azzal, hogy a következő gondolatok esetleges „vagdalózásnak” és sértettségnek tűnhetnek. Nem célom megbántani senkit a következő gondolatokkal, viszont önkritikám alapján a hallgatással újratermelem, elfogadom és támogatom a hazai tudományos életben jelen lévő episztemikus igazságtalanságokat és elnyomásokat. Azzal is tisztában vagyok, hogy nem vállalhatom magamra – nem is szeretném – az elmúlt közel harminc év tudományos életben jelenlévő, roma kutatókra irányuló rasszizmusát, tárgyiasítását, és kisajátítását. Azt gondolom viszont, hogy szükséges és időszerű a kölcsönös és előremutató párbeszéd. Az elitizmus, szexizmus, patriarchizmus, idegenellenesség és a rasszizmus aktívan jelen van a tudomány intézményesült falain belül. Ennek oka egyrészt, mert a nem-roma kutatók nyíltan nem beszélnek róla, vagy fel sem ismerik tudatalatti meg-

⁴⁸ FRASER, Nancy: Rethinking Recognition, *New Left Review*, 2000/3, (3), 107–118. p.; Uő. – HONNETH, Axel: *Redistribution or recognition? A political-philosophical exchange*, Verso, London – New York, 2003, 224. p.

különböztetéseiket, másrészt pedig minimális azoknak a roma embereknek a száma, akik intézményi keretek között tapasztalhatták meg a tudományos kutatói munkát. Elnémítja, alávett és erőltetett feledésbe kényszeríti őket az a toxikus intézményi közeg, amelyet a megélhetési és önbecsülési bizalmatlanság eredményez. Bizalmatlanság intézményi részről amiatt, hogy egyáltalán a roma kutató rendelkezik a megfelelő „papírokkal”, vagyis az azokból vélhető tudással. A megélt valóságokra reflektáló kritikai roma kutatói hangok az évek során, a tudományos közegekben elhallgattak, megszűntek. Úgy tűnik, hogy 2022-ben merész, egyben idealisztikus képzet a roma kutatások vezetése, roma tudományos szakemberekkel. Romakutatások történnek, tudományos fokozattal rendelkező roma emberek bevonása nélkül. Az esetleges félreértés elkerülése érdekében a kritika nem feltétlenül a roma kutatások roma kutatók általi irányításának hiányáról szól, hanem sokkal inkább a hazai tudományos intézmények el- és felismeréspolitikai etikus kérdéséről. A számos tudományos fokozattal rendelkező roma kutató, nem „kalandvágyból” dolgozik külföldi tudományos, illetve politika-intézményekben, hanem azért, mert Magyarországon a „papírjaikkal” még a legalacsonyabb szintű fizikai munkára – árufeltöltőnek – sem alkalmaznák őket, nem hogy egy politikailag független tudományos intézmény osztály vagy kutatási vezetőjeként.

2015-ben az MTA TK falain belül megalakult a Kritikai Roma Kutatócsoport. A rövid életű, viszont kezdetben annál aktívabb kutatóműhely 2018-ra, fokozatosan megszűnt. A mindössze hat főből álló Kritikai Roma Kutatócsoport kezdeti munkássága is elég volt arra, hogy hazai szinten megkérdőjelezze a korábbi „cigányokról” szóló kérdéseket. A társadalmi *status quo* itt is bizonyította hatalmát.⁴⁹ Mindezek ellenére, Kállai 2017-ben kutatásmódszertani újítással állt elő. Kritikájában hangsúlyozza, hogy az objektív kutatás érdekében a társadalomvizsgálatok folyamán közös munkára, tudásra, tapasztalattmegosztásra és kölcsönös elismerésre van szükség. Vélekedése alapján, a kutatások során nem feltétlenül szükséges a roma identitás, viszont annak viselése kollektív értéket adhat a munka végeredményeihez. Meglátása szerint alapvetően fontos a roma és nem-roma közös tudományos munka a társadalmi fejlődés és haladás érdekében.⁵⁰ Ezzel párhuzamosan Kóczé Angéla ugyanebben az évben szintén megfogalmazta innovatív kutatási módszertanát, amelyet „intergenerációs dialógusnak” nevez: „Kutatásunk módszertani innovációja, hogy a közéleti szereplőkkel folytatott élettörténeti interjúk egy

⁴⁹ Kritikai Roma Kutatócsoport <<https://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/kritikai-roma-tanulmanyok-kutatorcsoport>> (letöltve: 2022. 05. 31.); Megalakult a Kritikai Roma Tanulmányok Kutatócsoport, *nemzetisegek.hu* <http://nemzetisegek.hu/repertorium/2015/01/belivek_22-24.pdf> (letöltve: 2022. 05. 31.).

⁵⁰ KÁLLAI Ernő: *Akiket arcul csapott a valóság*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2019. Kállai elhíresült mondása szerint: „Nem minden madár ornitológus, és ez fordítva is igaz.”

részére nyilvános esemény keretében került sor a roma mozgalom egyik kultikus helyén, a Roma Parlamentben. A közönséget roma és nem roma politikai aktivisták, szakértők és családtagok alkották, és ez természetesen hatást gyakorolt az interjúk tartalmára és az elbeszélés módjára. Módszertani újítként könyvelhető el az is, hogy az interjúk egy részét – egyetemet végzett – roma fiatalok készítették, és így kérdező és kérdezett párbeszédén keresztül elindult egy intergenerációs dialógus a roma elit fiatal és idősebb nemzedékei között. Ezen a módon a kutatás folyamatában létrehoztunk és formalizáltunk egy kollektív tudásátadási mechanizmust, amiben a kutatás vezetői csupán a lehetőséget és a feltételeket biztosították.⁵¹

Összegzés

Tudományos kritikámban elemzés alá helyeztem a „cigánykérdésen” keresztül a romákról szóló tudományos episztemológia és paradigmaváltásokat a 16. századtól napjainkig, valamint válaszokat adtam a szub-objektív „szenvedéskurzus” nem-roma, „NGO-tudós” pozicionálásra. Konklúzióm főbb eredményeként azt látom:

A „cigányok” tudományos, valamint nyilvános paradigmái a 16. század óta nem-roma „diskurzusokon” alapultak, amelyek konstans módon formálódtak. A „cigányokról” szóló prezentációk egyértelműen a nem-roma percepciókat, kategorizációkat és viszonyulásokat mutatják. Kritikai konklúzióm, miszerint szükséges fogalmi különbséget tenni és újragondolni a reprezentáció, valamint prezentáció társadalomtudományi kereteit. Prezentáció alatt a nem-roma intézményi és nyilvános „diskurzusok”, míg reprezentáció a roma tudományos narratívák és társadalmi értékek értendők – ideértve a mindennapok láthatóságát, a kulturális és nyelvi örökséget, valamint akadémiai tudásokat. Kritikai hangom fundamentális oka, hogy a nem-roma beszédek, tudományos munkájuk és megélt tapasztalataik során, nem voltak (identitáspolitikai alapon nem is lehettek) részesei a roma (a vizsgált) társadalmi valóságoknak, következtetesképpen reprezentációról beszélni a roma identitást viselők privilégiuma (kellene legyen). Mindezekkel együtt nem állítom azt, hogy nem lenne alapvetően szükséges a közös (roma és nem-roma) tudományos tudástermelés mindaddig, amíg a roma emberek nincsenek episztemikusan „szenvedéskurzust” elszenvedő „cigányként” megbélyegezve a tudomány falain belül. Szintén alapvető kirekesztő viszonyulás a roma kutatók intézményi pszichikai kontrollálása, áldozatosítása, intézményi kiszorítása, valamint láthatatlanná tétele.

⁵¹ KÓCZÉ Angéla – NEMÉNYI Mária – SZALAI Júlia: *Egymás szemébe nézve: Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet, Budapest, 2017, 7. p.

A történelmi cigányellenesség normalizálódott a tudományos „diskurzusokban”, valamint a hétköznapi nyilvánosságokban, legyen az hazai vagy nemzetközi. A strukturális cigányellenesség fő oka, hogy a romák tudományos narratívája – még jelenleg is – igen kérdéses a privilegizált tudományos intézmények falai között. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy elvéve ne lenne néhány olyan eset, amely „projektszámként” megengedi az időszakos és árnyalati intézményi belépésüket, jelenlétüket. Szintén a romákkal szembeni normalizált intézményi és nyilvános cigányellenesség oka, hogy az elmúlt – tárgyalt – korszakokban, nem volt kellő és etikus módon bevonva a romák identitáspolitikája az akadémia tudástermelésekbe. A tudomány privilegizált művelői, gyakran mint tárgyra és nem alanyra tekintettek a roma emberekre.

A külső – vélt – kutatási objektivitás, megfosztotta a romákat az önmegnevezés büszkeségétől, amely alapja a felsőbbrendűek általi alávetetésének. Ergo, a tudományos terekben, még ha rendelkeznek is a megfelelő minőségekkel, idegenek lesznek. A nem-roma befogadás gondolata, miszerint figyelni kell a „roma kutatók” érzékenységre, már alapjában strukturális rasszizmus, amelyhez adódik az idő teltével – ha nem is akarattal – a „cigány” sztereotípiák romákra történő projektálása.

Szintén kritikai konzekvencia, miszerint a roma kutatók tudástermelésük során intellektuális rizikót vállalnak. Egyrészt személyük, munkájuk során (akaratuk ellenére és csekély számuk okán) politizálódik, amely a nyilvános és az akadémiai szférában is aktivista-kutatói szenvedéskurzusokként interpretálódik. Alapjában véve a tudományos-aktivista munka nemzetközi viszonylatban már elérte az elismerés szintjét, ennek ellenére, hazai viszonylatban nehezen beszélhetünk még a felismeréspolitikai karcolatáról is. Tisztában vagyok azzal, hogy gondolataim paradox módon, a kritizált „cigány” szenvedéskurzus struktúráját támasztják alá, viszont ha ezzel az úgynevezett „fehér törekenység” felszínét megkopogtattam, már eredményesnek vélem kritikám.

A kritikában tárgyalt korszakok egyértelműen mutatják, hogy a „cigányokról” szóló tudományos tudástermelés privilegizált diskurzusokon alapul. Azok a kutatók, akik a társadalmi mobilitásuk okán belépést kapnak a tudományos intézményekbe, gyakran szembesülnek a tudományos rasszizmussal. A társadalmi elnyomás és kirekesztés ezen formájának okai, a középső és felsőosztály, valamint a roma kritikai tudások, illetve megélt tapasztalatok ütközésében keresendő. A nem-roma tudományos pozíciók, korábban (nem feltétlenül) találkoztak a 2000-es évekig fizikailag a „kutatás tárgyával” egy intézményen belül, amely tudat alatt előhívja a korábbi „cigányokkal” megélt hétköznapi tapasztalataikat és értékeiket. Mindezek ellenére, nem állítom azt hogy (minden esetben) a nem-romák „cigány” tudományos és intézményi kategorizációja direkt, hanem sokkal inkább azt látom, hogy szimplán azokat a normalizált cigányellenesség habitusokat vetítik a romákra, amelyek pozíció-

jukból adódnak. Az egy nyelv beszélése ellenére a társadalmi értelmezések és kódok eltérő értelmezést kapnak. Ez megjelenik az elvárások és az eredmények, a kinek és kiről, valamint a tudásközvetítés szintjeiben és tereiben.

Az elitizmus, szexizmus és rasszizmus aktívan – bár elfedetten és eltusolva – jelen van a tudományos tudástermelésben, valamint a tudományos intézmények falain belül. Elitizmus alatt értem, a tudástermelés magas impaktfaktorú folyóiratban történő publikálásának való elvárását, amely egyben magával vonzza az idegen nyelvek akadémiai használatát és ismeretét. Az efféle tudások, nem mindenki számára hozzáférhetőek és ami még fontosabb érthető, vagyis a tudás alanyai (esetünkben a „cigányok”) megfosztottakká válnak (a nem-roma) a saját identitásértelmezésüktől. A tudástermelés legmagasabb pozícióit nem-roma, felső-középosztálybeli, heteronormatív értékeket preferáló cisznemű férfiak töltik be. Ezek a domináns pozíciók strukturális és állandó jelleggel folytonosan újragenerálják a zárt kapcsolatokat és tudományos javak hozzáférhetőségének körét, amelyekből kiszorulnak a nők, LMBTIQ és a roma emberek.

Jelenleg a hazai tudományos „diskurzusok” még nem érték el a roma kutatókat befogadó elismerés szintjét. A felismerés számos esetben megtörtént, amely különböző szimbolikus díjakban kapott formát. Kritikám szerint az elismerés legalacsonyabb mértékfoka a romák politikailag független tudományos intézménye és vezetése lenne. A felismerés szükséges, viszont érdemi társadalmi fordulat érdekében szükséges az elismerés politikájának intézményi megvalósulása a legmagasabb tudományos szinten. Mindezzel együtt nem állítom azt, hogy a nem-roma tudományos hangoknak ne lenne helye az intézményesülésben, viszont szükségszerű a roma vezetőség láthatósága és nyilvános tudástermelői felelősségvállalása. Mindennek megvalósulása addig várat magára, ameddig paradox módon a romák tudományos felismerése és (re)prezentációja (gyakori esetekben) a privilegizált pozíciókon alapulnak és egyben „cenzúrázzák” a roma kutatók tudományos tudástermelési eredményeit.

Gyakori kritika a nem-roma pozíciók részéről, hogy a roma kutatók tudományos tudástermelése identitásuk, valamint pozíciójuk okán szubjektív, amelyet látens rasszista módon „szenvédéskurzusnak” vagy „NGO-tudománynak” neveznek. Igaz, hogy számos roma kutató elismerést kap hazai és nemzetközi civilszervezeti és politikai intézményben, de ez nem jelenti azt, hogy tudásuk ne érné el a zárt és elitista „magas impaktfaktorú” tudományos folyóiratok szintjét. Kritikám szerint ebben az esetben lényegi kérdés lenne megfontolás tárgyává tenni az úgynevezett „aktivista” eredmények hazai és nemzetközi hatásait, eredményeit. A tudományos tudástermelés célja kellene legyen a társadalmi fejlődés előbbre mozdítása, és nem pedig az évszázados „cigány diskurzus prezentálása”.